

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.130

МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ПРИПИСІВ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ПРАВА УКРАЇНИ

MECHANISM OF INTERRELATION OF LEGAL PRESCRIPTIONS IN SYSTEM OF LEGAL SOURCES OF UKRAINE

Бабірецька Н.С., к.ю.н.,
асистент кафедри теорії та філософії права
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена висвітленню актуального в теорії права питання – механізму взаємодії нормативно-правових приписів у сучасній вітчизняній системі джерел права. Механізм взаємодії системи джерел права України включає в себе засоби та способи, за допомогою яких забезпечується узгодженість та збалансованість нормативно-правових приписів. До основних засобів забезпечення такої узгодженості та збалансованості належать: закони та підзаконні акти; акти інтерпретації та систематизації; ними можуть бути й методичні рекомендації або інші юридичні документи, що містять техніко-технологічні вимоги до змісту, форми, взаємодії джерел права. До основних типових способів забезпечення узгодженості та збалансованості в сучасній вітчизняній системі джерел права можна віднести: правотворчість, систематизацію нормативно-правових приписів, правотлумачення.

Ключові слова: система джерел права України, механізм взаємодії нормативно-правових приписів, засоби, способи.

Стаття посвячена освітленню актуального в теорії права вопросу – механізму взаємодії нормативно-правових предписаний в современной отечественной системе источников права. Механизм взаимодействия системы источников права Украины включает в себя средства и способы, с помощью которых обеспечивается согласованность и сбалансированность нормативно-правовых предписаний. К основным средствам обеспечения такой согласованности и сбалансированности относятся: законы и подзаконные акты; акты интерпретации и систематизации; ими могут быть и методические рекомендации или другие юридические документы, содержащие технико-технологические требования к содержанию, форме, взаимодействия источников права. К основным типичным способам обеспечения согласованности и сбалансированности в современной отечественной системе источников права можно отнести: правотворчество, систематизацию нормативно-правовых предписаний, толкования права.

Ключевые слова: система источников права Украины, механизм взаимодействия нормативно-правовых предписаний, средства, способы.

Article is devoted to illumination of the relevant right in the theory a question – the mechanism of interaction of standard and legal instructions in the modern domestic system of sources of the right. The mechanism of interaction of system of sources of the right of Ukraine includes means and ways by means of which coherence and balance of standard and legal instructions is provided. Typical ways of ensuring coherence and balance in the modern domestic system of sources of the right it is possible to carry to the main: law-making, systematization of standard and legal instructions. An important way of ensuring interaction of standard and legal instructions in the modern domestic system of sources of the right the monitoring program which would provide observation both of activity of law-making subjects, and on quality of sources of the right has to be. Fixed assets, ensuring interaction of standard and legal instructions are: laws and bylaws; acts of interpretation and systematization; methodical recommendations, or other legal documents containing technical production requirements to contents, a form, interactions of sources of the right and so forth can be them also.

The mechanism of interaction of standard and legal instructions will be effective provided that it will include: principles of interaction of standard and legal instructions; main types of interaction; circle of subjects; necessary specific weight of legal means; typical ways of ensuring coherence and balance of standard and legal instructions; spheres and limits of legal regulation are accurately defined; order of implementation of instructions; order of overcoming collisions and other deformations; list of the main technical and technological ways and means.

When forming the mechanism of interaction of standard and legal instructions in Ukraine it is necessary to consider that the most widespread types of interaction of standard and legal instructions in the domestic system of sources of the right are: in a subject of legal regulation: civil, constitutional and legal, criminal and legal and others; on validity: subordinated, coordination; behind an external form of the right: standard acts, standard and contractual and so forth.

Key words: system of legal sources of Ukraine, mechanism of interrelation of legal prescriptions, means, methods.

Сучасна система джерел права України не позбавлена недоліків. До них належать: наявність значної кількості правотворчих деформацій (часта змінюваність та хаотичне зростання кількості нормативно-правових приписів, колізії, дублювання тощо), відсутність належних зв'язків між різними джерелами права тощо. Саме тому перш за все варто з'ясувати, яким чином можна попередити та усунути ці недоліки, тобто проаналізувати способи забезпечення збалансованості, узгодженості нормативно-правових приписів у системі джерел права України. Видається, ним може бути, насамперед, механізм взаємодії нормативно-правових приписів.

Питання формування та функціонування механізму правової взаємодії хоча й були об'єктом дослідження, про-

те недостатньо висвітлювалися. Загальні питання взаємодії нормативно-правових приписів аналізувалися у працях: К.Ю. Кармазіної, Л.А. Луць, Ю.О. Тихомирова та ін.

Метою статті є дослідження механізму взаємодії нормативно-правових приписів у сучасній системі джерел права України за допомогою аналізу його складників, а також виявлення ознак цього явища, на основі яких буде сформульовано визначення поняття «механізм взаємодії нормативно-правових приписів».

Отже, перш за все, необхідно з'ясувати зміст терміну «механізм».

У словниках поняття «механізм» трактується по-різному: пристрій, що передає або перетворює рух; внутрішня будова, система чого-небудь; сукупність станів і процесів, з яких

складається певне явище [1, с. 619]; система, пристрій, що визначає порядок будь-якого виду діяльності чи процесу [2]; спосіб, завдяки якому сила переходить у дію; сукупність засобів, необхідних для приведення в дію [3].

Аналіз категорії «механізм» періодично здійснюється в суспільних науках. Так, Рудницький С.В. у статті «Категорія «механізм» у суспільних науках» зробив огляд цієї проблематики та виявив особливості її використання у філософії, соціології, правознавстві, економічній теорії, науці державного управління [4, с. 111–120].

Так, він, зокрема, звертає увагу на позиції Моїсеева М.М., який під механізмом розуміє сукупність логічних зв'язків, процедур, змін у тій або іншій системі, що еволюціонує [5, с. 37]; Нестеренко Г.О., яка визначає механізм як внутрішній пристрій системи, дія котрого забезпечує її специфічне функціонування та розвиток [6, с. 147–148]; Муляра В.І., який до механізму включає способи і засоби самореалізації [7, с. 107–108].

Рудницький С.В. також згадує про низку позицій у правознавстві щодо категорії «механізм» та її інтерпретації як сукупності форм, методів та інструментів; системи засобів, способів та форм; систему засобів та чинників; комплексу засобів тощо [4, с. 111–120]. В юридичній літературі дійсно спостерігається доволі широке використання категорії «механізм»: механізм держави, механізм правотворчості, механізм дії права, механізм регулювання права; механізм правового впливу тощо. Це дозволяє розглядати державно-правові явища в єдності складників та відображати їх динаміку.

В юридичній літературі механізм правового регулювання трактується як система спеціальних правових засобів, за допомогою яких здійснюється впорядкування суспільних відносин; а механізм правового впливу – як система загальних та спеціальних правових засобів, за допомогою яких правові вимоги переводяться в соціальну поведінку суб'єктів, здійснюється нормативно-правова організація суспільних відносин [8, с. 373–374]. Щодо механізму правового регулювання в літературі висловлюються і такі позиції: це сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини [9, с. 168].

Механізм реалізації права також розуміють як систему правових засобів, які в ході їх застосування забезпечують практичне здійснення об'єктивного та суб'єктивного права, досягнення відповідних результатів під час вирішення конкретних соціальних завдань [10, с. 11].

Проте під час характеристики механізму управління деякі автори зазначають, що його складають не лише засоби, а й способи, за допомогою яких здійснюється вплив та досягається відповідний результат [11, с. 20].

В останнє десятиліття в юридичній науці формується уявлення і про правовий механізм взаємодії, і про механізм взаємодії джерел права.

Так, зокрема, правовий механізм взаємодії правових систем Ради Європи, Європейського Союзу та держав-учасниць трактується як система правових засобів, зокрема процедур, що сприяють узгодженому, гармонійному функціонуванню міждержавних та національних правових систем у межах єдиного правового простору [1, с. 160]. А під механізмом взаємодії джерел права розуміється спосіб цілеспрямованого забезпечення узгодженості нормативно-правових приписів у межах системи з метою ефективною регуляції суспільних відносин [12, с. 10].

При цьому слід звернути увагу на термін «взаємодія», який у словниках тлумачиться як співдія, співпадіння, взаємний зв'язок між предметами в дії, а також погоджена дія між ким-небудь, чим-небудь [1, с. 259].

Водночас визначається і структура такого механізму: принципи взаємодії; визначене коло суб'єктів; правові способи та засоби, сфери та межі регулювання; форми узгодження; колізійний механізм [12, с. 10].

Для належного функціонування сучасної системи джерел права України створення такого механізму є вкрай важливим, адже її цілісність та ефективність мають пряме відношення до належної правореалізації, забезпечення інтересів учасників суспільних відносин. Він мав би також забезпечити і узгодженість та збалансованість нормативно-правових приписів.

Окрім цього, такий механізм мав би складатися з відповідних способів та засобів, які б забезпечували таку узгодженість, збалансованість.

До основних типових способів забезпечення узгодженості та збалансованості в сучасній вітчизняній системі джерел права можна віднести: правотворчість, систематизацію нормативно-правових приписів, правотлумачення.

Важливим способом забезпечення взаємодії мала би бути моніторингова програма, яка б забезпечувала спостереження як за діяльністю правотворчих суб'єктів, так і за якістю джерел права.

Основними засобами забезпечення взаємодії нормативно-правових приписів є: закони та підзаконні акти; акти інтерпретації та систематизації; ними можуть бути й методичні рекомендації або інші юридичні документи, що містять техніко-технологічні вимоги до змісту, форми, взаємодії джерел права.

Механізм взаємодії буде ефективним за умов, якщо він включатиме: 1) принципи взаємодії нормативно-правових приписів; 2) основні типи взаємодії; 3) коло суб'єктів; 4) необхідну питому вагу правових засобів; 5) типові способи забезпечення узгодженості та збалансованості нормативно-правових приписів; 6) чітко визначені сфери та межі правового регулювання; 7) порядок реалізації приписів; 8) порядок подолання колізій та інших деформацій; 9) перелік основних техніко-технологічних способів та засобів.

Таким чином, механізм взаємодії нормативно-правових приписів у сучасній системі джерел права України слід розуміти як сукупність способів та засобів цілеспрямованого забезпечення їх узгодженості та збалансованості.

Під час формування механізму взаємодії нормативно-правових приписів слід зважати на те, що найбільш поширеними типами взаємодії нормативно-правових приписів у вітчизняній системі джерел права є такі: 1) за предметом правового регулювання: цивільно-правові, конституційно-правові, кримінально-правові та ін.; 2) за юридичною силою: субординаційні, координаційні; 3) за зовнішньою формою права: нормативно-актні, нормативно-договірні.

Важливо звертати увагу не лише на такий спосіб установалення зв'язків, як правотворчість, а й на способи підтримання зв'язків у системі – систематизацію, тлумачення, що забезпечують чітку структурування системи джерел права, а отже, і підтримання зв'язків, або ж є умовою їх збереження.

Так, правотворчість – це юридична діяльність правотворчих суб'єктів, що спрямована на створення (об'єктивацію), зміну, припинення та систематизацію нормативно-правових приписів [8, с. 176].

Зміст і значення правотворчості полягає в тому, щоб вибрати такий варіант регулювання, юридичної регламентації, який би повною мірою відповідав поставленій меті. При цьому слід враховувати закономірності розвитку суспільства, сприятливі об'єктивні й суб'єктивні умови для прийняття нормативного акта, а також вибір оптимальної правової форми владного рішення (закон, указ, постанова, статут, регламент тощо) [13, с. 216]. Крім того, правотворчий суб'єкт повинен бути компетентним і обізнаним із правилами нормопроєктування.

За умови якісної правотворчості нормативно-правові приписи в системі джерел права мають бути взаємопов'язані, взаємоузгоджені, це сприятиме і належному правовому регулюванню.

Ще одним способом забезпечення узгодженості та збалансованості нормативно-правових приписів у

сучасній вітчизняній системі джерел права України є систематизація нормативно-правових приписів. Так, Кобернюк С.В. зазначає, що розрізненість законодавства, наявність надзвичайно великого масиву нормативно-правових актів, дублювання та неузгодженість їх положень зумовлюють необхідність їх систематизації [14, с. 10].

Отже, систематизація теж є необхідним способом подолання недоліків вітчизняної системи джерел права. Потреба в систематизації викликана потребою в усуненні недоліків у системі джерел права (подолання розбіжностей в актах, усунення їх множинності, дублювання); узгодження нормативно-правових приписів з метою утворення єдиної системи джерел права; підвищення ефективності правозастосування, реалізації прав; подолання відставання нової системи джерел права від динамічного розвитку суспільних відносин [8, с. 233]. Крім того, за допомогою неї можна впорядкувати всі нормативно-правові приписи, що сприяє розвитку тієї чи іншої нормативно-правової галузі, інституту тощо.

В Україні найпоширенішими способами систематизації є облік, інкорпорація та кодифікація.

Облік нормативно-правових актів трактується як спосіб систематизації, який полягає у збиранні, зберіганні, підтриманні в контрольному стані нормативно-правових актів, а також створенні пошукової системи, яка необхідна для знаходження нормативно-правових приписів [8, с. 220].

Чітко налагоджений облік нормативно-правових приписів необхідний для кваліфікованого застосування норм права в юридичній практиці. Найпростіший вид обліку законодавства – журнальний, а досконалішим видом є картковий. Найефективнішим видається такий облік, як ведення контрольних текстів діючих нормативних актів, тобто внесення в тексти офіційних видань законів, указів, постанов та інших нормативних актів відміток про скасування, зміну і доповнення актів або окремих їх частин. Нині все більшого значення набуває автоматизований облік нормативно-правових приписів (комп'ютерна база).

Інкорпорація – це спосіб систематизації, який полягає в об'єднанні нормативно-правових приписів за певним критерієм в єдиному збірнику, без зміни змісту [8, с. 220].

За юридичним значенням розрізняють два види інкорпорації: офіційну (видаються офіційно державними органами) та неофіційну (готуються вченими-юристами та практиками для широкого застосування). Наприклад, офіційним є багатотомне видання «Закони України», яке здійснюється Інститутом законодавства Верховної Ради України, починаючи із 1996 року. Окремі інкорпоративні збірники будуються не за одним, а за декількома критеріями, наприклад: хронологічним та за критерієм суб'єкта нормотворчості – Відомості Верховної Ради України.

Ще одним з напрямів є кодифікація.

Можна погодитися з думкою Пархоменко Н.М., що на сьогоднішній день потребують невідкладного прийняття кодекси, спрямовані на реалізацію соціальних, культурних та інших прав і свобод людини та громадянина: Житловий кодекс України, Кодекс про працю України, Кодекс про ядерну безпеку України, Екологічний кодекс України, Соціальний кодекс України, Кодекс про охорону здоров'я [15, с. 307]. Проте підсумком кодифікації має стати не лише досягнення загальної впорядкованості системи нормативно-правових приписів, а й зменшення загальної кількості нормативно-правових актів. Вони мають становити чітку систему й містити переважно норми прямої дії [8, с. 22].

Крім того, на даному етапі розвитку правової системи України в таких сферах, як податкове, пенсійне, приватизаційне законодавство тощо більш доцільним було б прийняття не кодифікованих, а консолідованих актів. І особливо витребуваним такий спосіб систематизації мав би бути у сфері відомчого правотворення, а також для об'єктивації нормативно-правових приписів міжгалузевих інститутів та комплексних галузей законодавства.

Так, Луць Л.А., аналізуючи Основи законодавства України про охорону здоров'я, робить висновок, що форма об'єктивації нормативно-правових приписів обрана невадно. Консолідований акт, який об'єднав би ці приписи, дозволив би їх об'єктивувати таким чином, щоб вони відповідали меті та завданням правового регулювання в даній сфері суспільних відносин [16, с. 21].

Ще одним зі способів забезпечення узгодженості та збалансованості нормативно-правових приписів у сучасній вітчизняній системі джерел права України є тлумачення нормативно-правових приписів. В юридичній літературі під нею розуміють пізнавальну діяльність щодо встановлення змісту норм права, які об'єктивовані через нормативно-правові приписи відповідних джерел права, для правильного їх застосування та реалізації [8, с. 293].

Мета тлумачення – вірне і точне розуміння та застосування закону, виявлення його сутності, яку законодавець вклав у словесне формулювання. Воно покликано протидіяти будь-яким спробам відійти від змісту правових норм, протиставити букву і дух закону, виявити зміст того, що сформулював законодавець.

Основною ідеєю, що має втілювати вчення про тлумачення, є ідея охорони і всебічного зміцнення законності. Тлумачення не вносить та не повинно вносити зміни і доповнення в чинні норми. Воно покликане лише пояснювати те, що сформульовано в законі [17, с. 476].

Крім того, тлумачення завершує процес регламентації суспільних відносин. У результаті такого тлумачення нормативно-правові приписи готові до реалізації, до практичного застосування [18, с. 504]. Водночас особливістю цього процесу є те, що ця діяльність, яка реально завершує процес регламентації суспільних відносин, є одним з навчальних елементів процесу реалізації правових норм [18, с. 505].

Серед основних способів тлумачення нормативно-правових приписів у юридичній літературі виділяють: філологічний, логічний, систематичний, історичний, цільовий, функційний, спеціально-юридичний [8, с. 316]. На жаль, на сьогоднішній день в Україні не використовуються всі наявні способи тлумачення.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна дійти висновку, що механізм взаємодії нормативно-правових приписів у межах сучасної системи джерел України повинен включати як способи, так і засоби цілеспрямованого забезпечення узгодженості та збалансованості нормативно-правових приписів. При цьому основним способом установлення зв'язків є правотворчість, а способами підтримання зв'язків у системі – систематизація, тлумачення, що забезпечують чітку структуру системи джерел права, а, отже, і підтримання зв'язків, або ж є умовою їх збереження. Тому для досягнення збалансованості та узгодженості нормативно-правових приписів, цілісності, якості та ефективності системи джерел права України необхідно забезпечити легалізацію, офіційне регламентування моделей правової взаємодії нормативно-правових приписів, фіксацію їх у вітчизняному законодавстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яременко В., Сліпушко О. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Київ: Аконт. 1998. Т. 2. 910 с.
2. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. Москва: Русский язык, 2000. URL: <http://enc-dic.com/efremova/S/15.html> (дата звернення: 01.09.2018).
3. Сборный словарь иностранных слов русского языка / Иностранные языки для всех. Словари онлайн. URL: <http://www.classes.ru/all-russian/dictionary-russian-foreign2-term-22738.htm> (дата звернення: 01.09.2018).

4. Рудницький С.В. Категорія механізм в суспільних науках. Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. 2011. № 4. С. 111–120.
5. Моисеев Н.Н. Алгоритмы развития. Москва: Наука, 1987. 307 с.
6. Нестеренко Г.О. Самовідтворення української політичної нації: принципи та механізми: дис. ... доктора філософ. наук: 09.00.03. Київ, 2008. 428 с.
7. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема: філософсько-культурологічний аналіз. Житомир: ЖІТІ, 1997. 214 с.
8. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою). Київ: Атіка, 2013. 412 с.
9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 10-е, доп. Львів: Край, 2008. 224 с.
10. Сапун В.А. Теория правовых средств и механизм реализации права: автореф. дисс. ... на соискание учен. степени докт. юрид. наук: 12.00.01. Нижний Новгород, 2002. 49 с.
11. Тихомиров Ю.А. Механизмы управления в развитом социалистическом обществе. Москва: Наука, 1978. 236 с.
12. Кармазіна К.Ю. Механізм взаємодії джерел континентального та загального права: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2011. 16 с.
13. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: підруч.; за ред. М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. Київ: Кондор, 2006. 477 с.
14. Кобернюк С.В. Джерела права соціального забезпечення України: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Київ, 2014. 19 с.
15. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: Юрид. думка, 2008. 336 с.
16. Луць Л. Консолідація як спосіб систематизації нормативно-правових приписів: теоретичні аспекти Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. XV регіон. наук.-практ. конф. (Львів, 4-5 лют. 2009 р.). Львів, 2009. С. 20–21.
17. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
18. Алексеев С.С. Общая теория права: учеб. 2-е изд., перераб. и. доп. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 576 с.